

OD REFORMNE DO ALTERNATIVNE PEDAGOGIJE¹ POKUŠAJI DRUGAČIJE ŠKOLE U HRVATSKOJ U 20. STOLJEĆU

ŠTEFKA BATINIĆ
Hrvatski školski muzej
Croatian School Museum

IGOR RADEKA
Sveučilište u Zadru, Odjel za pedagogiju
University of Zadar, Department of Pedagogy

UDK: 37.01(497.5) "19"
37.014(497.5)"19"

Izvorni znanstveni članak / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 12. IV. 2017.

Modernizacijski procesi na svim razinama koji su se odražavali na svakodnevni život i bili glavnim uzrocima reforme života, društvenih, kulturnih i pedagoških pokreta europskog *fin de siècle* reflektirali su se i na Hrvatsku, osobito na njezina urbana područja. Europska je reformna pedagogija sa svojim glavnim predstavnicima i koncepcijama, barem na informativnoj razini, dopirala do hrvatskih učitelja. Začetnici reformne pedagogije u Hrvatskoj su zagrebački učitelji Vjekoslav Koščević i Ivan Tomašić. Njihova reformska nastojanja manifestirala su se u istupima protiv herbartovske pedagogije, u prikupljanju iskustava i spoznaja o reformnim pedagoškim pokretima u srednjoeuropskim zemljama i njihovoj implementaciji u vlastitu pedagošku praksu te u pokušajima organiziranog promicanja ideja reformne pedagogije kroz Hrvatsko društvo za unapređenje uzgoja i časopis *Preporod*. Brojni su učitelji i učiteljice osluškivali puls početka „stoljeća djeteta“ i diskretno prilagođavali svoju pedagošku praksu novom duhu.

Nakon Prvoga svjetskog rata – u novoj državnoj zajednici Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. Kraljevini Jugoslaviji) – hrvatski su se učitelji angažirali na području praktične školske reforme odnosno *didaktičko-metodičke obnove*, koja je značila nastavak procesa započetog prije Prvoga svjetskog rata. *Radna škola* kao glavni cilj didaktičko-metodičke obnove postala je tridesetih godina 20. stoljeća i službeno pedagoško usmjerenje, pod snažnim uplivom prosvjetne politike i ideologije ondašnje jugoslavenske države. Funkciju učiteljskih ferijalnih tečajeva radne škole, kao modela stručnog usavršavanja učitelja za *novu školu*, od sredine tridesetih preuzimaju državne ogledne škole. Glavni predstavnici pokreta radne škole u Hrvatskoj bili su: Ante Defrančeski, Josip Demarin, Mate Demarin, Salih Ljubunčić, Marijan Markovac, Zlatko Špoljar, Stjepan Zaninović i drugi.

Tijekom dva međuratna desetljeća u Hrvatskoj se profiliraju akademski obrazovani pedagozi, teoretičari koji su se bavili ključnim pitanjima pedagogije kao (duhovno)znanstvene ili filozofijske discipline i istodobno održavali vezu s aktualnom pedagoškom zbiljom i kritički upozoravali

¹ Dio ovoga rada koji se odnosi na početke reformne pedagogije u Hrvatskoj i na reformnu pedagogiju između dva rata preuzet je iz doktorskog rada Štefke Batinić *Povijesni razvoj i recepcija reformne*

pedagogije u Hrvatskoj, koji je obranjen 2014. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i do sada nije objavljen.

na neke negativne pojave u praksi *nove škole*: Stjepan Matičević, Pavao Vuk-Pavlović, Stjepan Pataki, Vladimir Petz i drugi.

Refleksije reformne pedagogije zamjetne su i u ostalim sferama odgojno-obrazovnog rada kao što su: obrazovanje odraslih, zdravstveno prosvječivanje, socijalna skrb i zaštita djece, organizacije djece i mladih, suradnja roditeljskog doma i škole te različiti oblici kulturnog i umjetničkog rada s djecom i za djecu.

Alternativni pedagoški koncepti odškrinuli su 1990-ih vrata pedagoškom i školskom pluralizmu u Hrvatskoj, no on je i nakon dva desetljeća u početnoj fazi razvoja.

KLJUČNE RIJEČI: *reformna pedagogija, alternativna pedagogija, škola, Hrvatska, 20. stoljeće*

UVOD

Reformom osnovnog školstva i obrazovanja učitelja za banovanja Ivana Mažuranića postavljeni su temelji modernoga školskog sustava u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Mažuranićev školski zakon iz 1874. godine uveo je školsku obvezu, regulirao obrazovanje i status učitelja i općenito je učinio važan pomak u sekularizaciji, demokratizaciji i modernizaciji školstva. (Župan, 2002; Gaćina Škalamera, 2014; Horbec, Matasović i Švoger, 2017) Školstvo u Dalmaciji, Istri i Vojnoj krajini bilo je uređeno zasebnim propisima donesenim na platformi liberalnog austrijskog školskog zakona iz 1869. godine koji je bio osnovom i za Mažuranićev zakon. Iako je tzv. Khuenov školski zakon iz 1888. godine bio u nekim segmentima nepovoljniji za učiteljsku zajednicu, nastavljen je pozitivan trend razvoja, osobito školske infrastrukture u prvoj polovini posljednjeg desetljeća 19. stoljeća, kada je predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu bio Izidor Kršnjavi.

Hrvatsko učiteljstvo tijekom druge polovine 19. stoljeća osniva niz staleških i strukovnih udruga – Učiteljsku zadrugu (1865.), Učiteljsku zajednicu (1869.), Hrvatski pedagoško-književni zbor (1871.) i Savez hrvatskih učiteljskih društava (1885.) – kroz koje su promovirali svoje staleške interese i stručnu komunikaciju. Osobito je važnu ulogu imao Hrvatski pedagoško književni zbor (HPKZ) koji razvija bogatu nakladničku djelatnost i postaje jezgrom naprednog učiteljskog pokreta. Njegovi istaknuti članovi uvelike će utjecati na razvoj pedagogije u Hrvatskoj, kao autori pedagoških udžbenika, urednici časopisa *Napredak* (koji od 1873. izlazi u nakladi Zbora), edicije *Učiteljska knjižnica*, Pedagojske enciklopedije ili kao profesori pedagogije u učiteljskim školama. Sve navedeno bio je posljednjih desetljeća 19. i početkom 20. stoljeća Stjepan Basariček (1848. – 1918.), od 1875. godine prvi svjetovni nastavnik pedagogije na Učiteljskoj školi u Zagrebu. Iz njegovih su udžbenika² generacije budućih učitelja desetljećima stjecale svoju pedagošku izobrazbu. Kao glavni hrvatski predstavnik i zagovaratelj Herbartova pedagoškog sustava u velikoj je mjeri na tom tragu i profilirao najpopularniji i najvažniji pedagoški časopis *Napredak* kojega je uređivao od 1895. do svoje smrti 1918. godine. U *Knjižnici za učitelje* objavljeno je od 1871. do 1918. godine više od 50 knjiga, među kojima i prijevodi pedagoških klasika poput Komenskoga, Rabelaisa, Rousseaua i Pestalozzija.

Generacije učitelja koje su zaslužno nosile epitet naprednih i koje su tijekom druge polovice 19. stoljeća svojim prosvjetnim i prosvjetiteljskim radom, staleškim djelovanjem,

² Prve je udžbenike objavio 1870-ih godina – *Teorija Uzgojoslovje* (1880), *Povijest pedagogije* (1881), *pedagogije ili nauk ob uzgoju* (1876), *Kratko Obće obukoslovje* (1882) i *Posebno obukoslovje* (1884). *izkusveno dušoslovje* (1877), a zatim 1880-ih:

stručnim usavršavanjem i samoobrazovanjem unaprijedili pedagošku praksu i teoriju kao i svoj profesionalni ugled, odgojile su nove generacije koje će tražiti prostor i stvarati prilike za svoju afirmaciju. Krajem 19. stoljeća i u hrvatskoj se pedagoškoj zajednici osjeća dah europskih reformskih gibanja, no preslab da bi se mogao nazvati „vjetrom promjena“.

U radu će se rekonstruirati reformna pedagoška gibanja i pokušaji drugačijeg promišljanja škole u Hrvatskoj u prvoj polovini 20. stoljeća, njihova sudbina nakon drugoga svjetskog rata u kontekstu socijalističke pedagogije i školstva te pokušaji njihove revitalizacije nakon osamostaljenja Hrvatske.

POČETCI REFORMNE PEDAGOGIJE U HRVATSKOJ

Glasnici promjena na pedagoškom polju početkom 20. stoljeća bili su učitelji Vjekoslav Košćević (1866. – 1920.) i Ivan Tomašić (1868. – 1956.), prvi u zagrebačkoj pučkoj školi u Krajiškoj ulici, drugi u novoosnovanoj pučkoj školi u zagrebačkom prigradskom naselju Trnje. Godinu dana prije dolaska u Zagreb Košćević u karlovačkom tjedniku *Svjetlo* (1895) objavljuje raspravu „Naša pedagogija“³ u kojoj otvoreno proziva Stjepana Basaričeka, tada nedvojbeno najvećeg pedagoškog autoriteta među hrvatskim učiteljima. U njemu i njegovim istomišljenicima Košćević vidi glavnu kočnicu odmaka od stare škole, jer robuju doktrini i pedanteriji koja „ubija svaki polet, poeziju, svaki individualni izlazak“ (Košćević, 1895: 8). Košćevićeva je rasprava daleko od programatskog teksta, štoviše po stilu i karakteru bliža je pamfletu i osobnom obračunu sa svojim nekadašnjim profesorom pedagogije nego kritičkoj analizi stanja hrvatske pedagogije i smjernicama njezina razvoja. Zanimljiva je zbog nagovještaja reformskog djelovanja njezina autora. U tom će se djelovanju Košćeviću početkom 20. stoljeća pridružiti i Ivan Tomašić koji, među ostalim zamjera Basaričeku što je osujetio njegovu nakanu da u *Knjižnici za učitelje* HPKZ-a objavi metodiku tjelesnog odgoja zasnovanu na „najnovijim rezultatima moderne psiho-fizičke pedagogije“ (Tomašić, 1922: 12).

Ideje za svoj reformski pedagoški rad Košćević i Tomašić crpe iz pokreta za umjetnički odgoj, jednog od prvih reformskih pedagoških pokreta koji se posljednjih desetljeća 19. stoljeća iz Engleske proširio na ostale europske zemlje, osobito na Njemačku. Za vrijeme ljetnih školskih praznika Tomašić 1902. boravi u Jeni, a 1903. godine posjetio je 25 europskih gradova u kojima je posjetio mnoge škole i susreo se s brojnim pedagozima, predstavnicima pokreta za umjetnički odgoj i radne škole. Tako se primjerice u Hamburgu susreće s istaknutim predstavnicima pokreta za umjetnički odgoj Heinrichom Wolgastom (1860. – 1920.), Alfredom Lichtwarkom (1852. – 1914.) i Ottom Ernstom (1862. – 1926). Jedna od važnijih točaka njegovog stručnog putovanja bio je nedvojbeno München, gdje se susreo s Georgom Kerschensteinerom. „U ono nešto preko pol ure, što sam s njime razgovarao, dobio sam toliko krasnih pobuda, da ih za svoga vijeka ne bih mogao sviju izvesti, kad bih u najboljim za to prilikama radio snagom ma i deseterice neumornih marnika“, prisjeća se Tomašić (1922: 219). Posjećujući uzorne njemačke, austrijske i švicarske škole (*Musterschulen*) i razgovarajući s njihovim ravnateljima, Tomašić je koristio prigodu da im kaže ponešto o svom školskom radu. Nakon dvomjesečnog putovanja Tomašić se vraća u Zagreb pun dojmova, planova i želja da ideje „iz naprednog svijeta“

³ Ovdje je korišten poseban otisak.

oživotvori u Hrvatskoj. Pisma što ih je kasnije dobivao od mnogih inozemnih pedagoga i učitelja nerijetko su bila naslovljena na njega kao „direktora reformne škole u Zagrebu“ (usp. HŠM A 1016 Tomašić Ivan).

Kao svojevrstnu opoziciju Hrvatskome pedagoško-književnom zboru i časopisu *Napredak* Košćević, zajedno sa svojim bliskomišljenicima, osniva 1904. Hrvatsko društvo za unapređenje uzgoja, a 1905. pokreće časopis *Preporod*. Društvo je imalo osam sekcija, i to: *glazbeno-deklamatornu, kazališnu, sekcije za promicanje tjelesnoga uzgoja, za ferijalne kolonije, za modernu risarsku metodu umjetničkoga smjera i umjetnički ukras školâ, za školsku organizaciju te sekciju za proučavanje hrvatske djece i naroda*. Prvi mu je predsjednik bio sveučilišni profesor Hinko pl. Hranilović, a potpredsjednik primarius za očne bolesti Vinko Laušić Matković. Glavni aktivist Društva i njegov inicijator bio je Vjekoslav Košćević koji je obavljao poslove tajnika. Godine 1908. napisao je knjigu o idejama i radu Društva u kojoj je dokumentirao prve i najplodnije godine djelovanja.

Prva akcija Društva bila je organizacija glazbeno-recitatorske zabave za mladež pučkih škola, 20. prosinca 1904. godine. Program je trebao zadovoljiti umjetničke kriterije, izvođači su bili pravi „Bogom nadareni umjetnici“, a priredba je bila besplatna za učenike. Već u siječnju 1905. Društvo je u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu priredilo izložbu *Umjetnost u životu djeteta* na kojoj su predstavljene slobodne dječje *risarije* nastale u raznim europskim školama koje su radile po „modernim principima“ – u Budimpešti, Beču, Hamburgu i Dresdenu. Željelo se pokazati i ukazati na inovacije u nastavi crtanja za koje se zalaže i Društvo.⁴

Hrvatsko društvo za unapređenje uzgoja izradilo je 1905. primjedbe na nacrt novog nastavnog plana i programa za pučke škole. Glavni se prigovor odnosio na intelektualistički karakter predloženog nacrt, tražila se izraženija zastupljenost odgojne komponente, veća sloboda učitelja u izvedbi nastavnog programa koji bi trebao pružati okvir i glavne smjernice te su predložena nova rješenja za pojedine predmete, kao primjerice za povijest, gdje bi trebalo početi od, djeci bližih, najnovijih događaja ili za dječjački ručni rad koji bi se trebao izvoditi po uzoru na moderno risanje, gdje bi učenici imali slobodu da izrađuju što i kako žele. Tjelesni bi odgoj trebao slijediti načela švedskog sustava, što znači da bi uz odgojni imao i zdravstveni karakter, pa se predlaže novi program za taj predmet koji je izradila članica Društva Ivana Hirschman⁵. Od svih primjedaba što ih je Društvo dalo na nacrt, u službenom izdanju nastavnog plana i programa prihvaćena je jedino mogućnost njegove prilagodbe lokalnim prilikama, naravno, uz dopuštenje mjerodavnih institucija (usp. Naredbe, 1905: 63).

⁴ Izložba je polučila veliki uspjeh te je nakon Zagreba gostovala u Budimpešti. Najpoznatiji hrvatski likovni umjetnici, arhitekti i profesori risanja – među kojima su bili i Robert Auer, Hermann Bollé, Joso Bužan, Menci Clement Crnčić, Bela Čikoš Sesija, Oton Iveković, Ferdo Kovačević, Ivan Tišov, Rudolf Valdec i drugi – javno su se pozitivno očitovali o izložbi izjavom u kojoj ističu važnost metode modernog risanja kojom se „ne stvaraju slikari, nego dobri promatrači“, razvija razumijevanje umjetnina i usavršava cjelokupan odgoj i obrazovanje te zaključuju

kako nas moderni način risanja vodi do ideja koje bi mogle „preobraziti lice sadašnje škole i svega uzgoja mladeži“ (Košćević, 1908: 25).

⁵ Ivana Hirschmann (1866.–1943.) završila je u Zagrebu Učiteljsku školu. Jedina je žena polaznica Tečaja za učitelje gimnastike u Zagrebu 1894.–1896. i prva osposobljena učiteljica tjelovježbe u srednjim školama. Službovala je u zagrebačkim pučkim školama te od 1892. do 1920. u Ženskom liceju. Autorica je knjižice *Kratak izvadak iz historije gimnastike* (1906) i priručnika *Djevojačka gimnastika* (1906)

U svrhu unapređenja tjelesnog odgoja Društvo je tražilo uređenje javnih dječjih igrališta po uzoru na Jordanov park u Krakovu⁶, a oplemenjivanje mladeži umjetnošću provodilo se redovito organiziranjem besplatnih kazališnih predstava za učenike pučkih škola. *Preporod* (1910: 123) javlja kako su na predstavu *Graničar* po prvi put došli i učenici *vježbaonice*, pučke škole uz zagrebačku Kraljevsku mušku učiteljsku školu, čiji su učitelji u početku ignorirali takve aktivnosti.

Izložba građe za proučavanje djece, što ju je Društvo priredilo u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu, u kolovozu 1908., imala je međunarodni karakter. Glavni kustosi izložbe bili su Vjekoslav Košćević i Ivan Tomašić, a uz *slobodne risarije* njihovih i učenika učiteljice Olge Šah, mogle su se, među ostalim, vidjeti i *komparativne crtarije* nepismenih vojnika i djece, što ih je izložio ravnatelj budimpeštanske učiteljske škole i predsjednik Mađarskog društva za proučavanje djece Ladislav Nagy te knjige o eksperimentalnoj pedagogiji i psihologiji Ernsta Meumanna.

Želeći ishoditi dopuštenje mijenjanja školske prakse Hrvatsko društvo za unapređenje uzgoja slalo je predstavke zagrebačkom Gradskom poglavarstvu. Najprije Košćević traži i 1910. dobiva odobrenje poučavanja u „*modelovanju*“ prema nastavnoj osnovi koju je sam sastavio.⁷ Iste godine moli se za dopuštenje intervencije u početnici, tako da se najprije uče svi vokali, a zatim konsonanti. Sljedeći se zahtjev odnosio na pokusnu glazbenu obuku, koju bi, kao i modeliranje, provodio Košćević u svojoj pučkoj školi u Krajiškoj ulici u Zagrebu. Istupima prema prosvjetnim i gradskim vlastima, pokretanjem i provođenjem različitih aktivnosti Društvo je, zahvaljujući ponajprije svom agilnom tajniku Košćeviću i njegovu prijatelju, suradniku i bliskomišljeniku Ivanu Tomašiću, stvaralo pedagoške tekovine koje će mu priskrbiti pionirsku ulogu u promicanju ideja reformne pedagogije u Hrvatskoj.

U promicanju ideja reformne pedagogije važnu je ulogu imao časopis *Preporod* (1905. – 1914.). Košćević je bio urednik, vlasnik i autor većine priloga u ovom pedagoškom mjesečniku koji nije uspio ozbiljnije ugroziti popularnost *Napretka*. Članci o umjetničkom odgoju, Tolstojevoj slobodnoj pedagogiji, eksperimentalnoj pedagogiji, radnoj školi te članci o pedagoškim inovacijama i reformama u raznim zemljama kao i prijevodi isječaka iz djela nekih europskih pedagoga (Binet, Ferrière, Lay) većim su dijelom punili stranice stručnog dijela časopisa. Opsežnije rasprave što ih je u *Preporodu* napisao Košćević, objavljene su i kao samostalne publikacije – *Organizacija pučkog školstva i učiteljstva* (1909), *Slobodno risanje* (1910) i *Škola s pomoću rada* (1912).

Košćević, kao i mnogi reformni pedagozi, zapada u zamku zavodljive i patetične retorike kada govori o odnosu prema djetetu/učeniku. Tako na jednom mjestu kaže: *Učenikova je sloboda potpuna, a učiteljeva nije. Učenik je dijete prirode, a učitelj čovjek brige i istraživanja. Učenik raste bez brige, a učitelj mu brižno nosi hranu i to*

⁶ Riječ je o velikom dječjem igralištu izvan grada koje je utemeljio sveučilišni profesor i filantrop dr. Jordan, a koje nudi različite mogućnosti organizirane zabave i igre za djecu pod nadzorom učitelja i roditelja. Igralište može primiti više od 1000 djece, ima paviljon s gimnastičkom dvoranom za slučaj lošeg vremena, okrepju za djecu po povoljnim cijenama i razvijen sustav motiviranja dolaska djece na igralište. (usp. Košćević, 1908: 38-40).

⁷ Vlada je odredbom br. 18.680, od 2. rujna 1912. godine, zabranila modeliranje u školi u Krajiškoj ulici s obrazloženjem da nema za to primjerene prostorije i da bi se glinom među djecom mogla prenositi tuberkuloza. Košćević se tješi činjenicom što je „stvar ipak spašena tako, da je sama vlada uvela modelovanje u učiteljsku školu u Zagrebu“ (*Preporod*, 9(11-12), 1913: 169).

baš onakovu, kakova mu najbolje prija (Koščević, 1910: 25). Sličnih se izjava moglo čitati i ranije u *Preporodu*, što je vjerojatno navelo Julija Kempfa da u pismu Davorinu Trstenjaku primijeti kako moderna pedagogija traži od učitelja „na mah da bude babica i služavka djeci“⁸.

Umjetnički odgoj, shvaća to ubrzo i Koščević, ne može udovoljiti svim zahtjevima škole, osobito ako je on, osim u likovnom odgoju, bio više receptivnog karaktera. Godine 1909. donosi u *Preporodu* prvi veći članak o radnoj školi (*Obuka s pomoću rada*) u kojem prema francuskom izvorniku⁹ piše o američkim školama nadahnutim načelom „Learning by doing“. Tijekom 1910. i 1911. u nastavcima objavljuje opsežnu raspravu *Škola s pomoću rada*, koju će 1912. objaviti i kao samostalnu publikaciju¹⁰. Oslanjajući se na već spomenuti francuski izvornik, Koščević se često poziva na Deweya i Le Bona. Pod istim naslovom (*Škola s pomoću rada*) piše u *Preporodu* 1914. o njemačkoj radnoj školi, ne skrivajući svoj zazor od njemačke pedagogije, pa bila ona i pedagogija radne škole.¹¹

Radna škola za koju se zalaže Koščević „nije nikakova nova škola, nikakova nova nastavna osnova, nikakova nova školska organizacija. Škola s pomoću rada jest samo nova metoda, nov način obučavanja mladeži na svim stupnjevima duševnoga i tjelesnoga razvoja“ (Koščević, 1912: 1). Ta nova metoda, napominje kasnije Koščević, zapravo i nije nova jer se po njoj već dugo radi u Sjedinjenim Američkim Državama, o čemu se u Hrvatskoj malo zna. Njezina je svrha da školu verbalizma, školu riječi i memoriranja, zamijeni školom učenja radom i iskustvom, onako kako to rade Amerikanci. Po uzoru na američka iskustva Koščević daje smjernice i primjere za rad u dječjim vrtićima, nižim i višim pučkim školama, šegrtskim i učiteljskim školama. Taj rad zahtijeva ipak jednu posve drugačiju materijalnu osnovu školskog sustava. Nova metoda ne znači samo promjenu učiteljeva načina rada u školi nego i promjenu uvjeta u kojima se taj rad provodi, odnosno jednu novu školsku infrastrukturu. Školske radionice, laboratoriji, školski muzeji, botanički školski vrtovi, školska igrališta, raznovrsni materijali, alati, oruđa i pribor za pokuse, organizacija školskih izleta, odlazaka u prirodu, posjeta kazalištima, muzejima, tvornicama ... – samo su neki od elemenata radne škole. Doda li se tomu i nužnost drugačijeg obrazovanja učitelja koji bi radili u takvoj školi, dolazimo do zaključka da pitanje radne škole nije samo pitanje promjene metode nego cjelokupne filozofije odgoja i obrazovanja i napose materijalne osnove pa i organizacije školstva. Koščević se ne bavi previše širim društvenim kontekstom pa će optimistično ustvrditi kako će „škola s pomoću

⁸ Cijeli kontekst navoda: *Za neki novi pokret u Zagrebu, za tzv. popularizovanje – kako vele – pedagoških stvari, nisam zagrijan. Moderna struja raznih nadripedagoga ide opet za kšeftom, tražeći od učitelja na mah da bude babica i služavka djeci. Dakle, da sve škola načini od djece. A gdje su roditelji. Kuda li se ne izvrgnu i najbolje ideje, kad se pretjeruje stvar. Te vrsti ustanove gledao sam ja i na izložbama u Pragu i Budimpešti prijekim okom i teško, da će se te komedije (osim putovanja u naučne svrhe, što odobravam) ostvariti i doživjeti starost.* (HŠM A 855 Trstenjak, Davorin. Pismo J. Kempfa, 1907.)

⁹ Riječ je o djelu: Buyse, O. *Methodes américaines d'éducation générale et technique*. Paris, 1909.

¹⁰ Puni naslov knjige je: *Škola s pomoću rada ili Novovjeke ideje o reformi školstva i to: zabavišta, osnovne (pučke), više pučke (građanske) i učiteljske škole*. Zagreb, 1912. Na početku rasprave je sljedeća opaska: „Ovo je rasprava pripravljena za II. Informativni tečaj 1910., koga su gg. Basaričekovci onemogućili.“

¹¹ „Prikazali smo ovdje školu s pomoću rada u Njemačkoj. Pa što vidimo? Ono, što i u svoj njemačkoj pedagogiji: sve je u službi intelektualnoj strani uzgoja. Sve se radi, da se nešto nauči. Nije čudo, da je iz takova naroda mogao proisteći Herbart i da ga tamo vole: ta razumiju se, ide iz duše u dušu.“ (Koščević, 1914: 86).

rada, u kojoj će čak eksperimentirati, a profesor čaka proučavati, da uzmogne dati savjet za daljnji njegov život“ biti „škola nedaleke budućnosti“ (Košćević, 1912: 58).

Ivan Tomašić pokušava u svojoj trnjanskoj školi mijenjati pedagošku praksu i primijeniti iskustva iz europskih reformskih škola. Uređuje školsko igralište, vodi učenike u šetnje, na izlete, u kazalište i muzeje, uređuje školski vrt, ukrašava školske prostorije. U svibnju 1903. u Trnjanskoj gradskoj pučkoj školi održan je sastanak Učiteljskog društva za grad Zagreb i okolicu, kojom je prigodom Tomašić održao predavanje *Pedagoško umjetnički pokret* na kojem je, uz teorijski dio, demonstrirao i rad s djecom. Trnjanska škola postupno stječe status ogledne škole u koju se šalje goste iz stranih zemalja i čiji primjer slijede i neke druge škole.¹² Predstavnici „službene“ pedagogije na čelu sa Stjepanom Basaričekom Tomašića nazivaju „rušigradom“ koji želi porušiti sve ono što se desetljećima mukotrpno stvaralo (Državni arhiv u Zagrebu, Državna mješovita pučka škola Trnje, *Spomenica Trnjanske gradske pučke škole*, str. 210, dalje: HR –DAZG-210, *Spomenica*, str. 22).

Kao predstavnik grada Zagreba i Hrvatskoga društva za unapređenje uzgoja Tomašić 1909. sudjeluje na savjetovanju u austrijskom Gmundenu s referatom *Reformversuche in der Zagreber Trnjaner-Volksschule (Reformni pokušaji u zagrebačkoj Trnjanskoj pučkoj školi)*¹³. Trudio se prikazati kako se i u Zagrebu radi u duhu nove pedagogije i kako nastoji oblikovati školu kao dio stvarnog, istinskog života djece, školu koja je „kao i njezin uzor – život, radionica“ (HŠM A 1016 Tomašić, Ivan. *Reformversuche...* 1909: 5).

Za vrijeme Prvoga svjetskog rata obustavljen je reformski školski rad. Početkom školske godine 1918./19. Tomašić dobiva od Kraljevske zemaljske vlade službeno dopuštenje „da može radi pokušaja u svome razredu metodički postupak za pojedine obučne predmete udešavati prema načelima, koja drži opravdanima i potrebnima za postizanje uzgojnih i obrazovnih ciljeva pučke škole“ (HR–DAZG-210, *Spomenica*, str. 39). Također mu je dopušteno korištenje nastavnih materijala, mimo onih propisanih nastavnim programom, a njegov su primjer mogli slijediti i ostali učitelji Trnjanske škole. Ovakav povlašteni položaj kada je riječ o školskom radu neće dugo potrajati, jer je val umirovljenja politički nepodobnih hrvatskih učitelja 1922. zahvatio i Tomašića.

Vjekoslav Košćević i Ivan Tomašić bili su najgorljiviji zagovornici reformne pedagogije u Hrvatskoj početkom 20. stoljeća, no ne i jedini koji nisu ostali imuni na nova pedagoška gibanja. Njihov je utjecaj prisutan u djelovanju Davorina Trstenjaka (1848. – 1921.), Milke Pogačić (1860. – 1936.), Jagode Truhelke (1864. – 1957.) i brojnih drugih, manje poznatih, učitelja i učiteljica koji su osluškivali puls početka „stoljeća djeteta“ i prilagođavali svoju pedagošku praksu novom duhu. Neki su od njih ta iskustva podijelili s drugima, kao primjerice učitelj Franjo Perše koji 1910. u *Preporodu* izvještava o svojoj „Lepoglavskoj državi“ u kojoj traži aktivno sudjelovanje učenika, uči ih odgovornosti, stvara život „školske zajednice“ u kojoj vlada međusobno pomaganje, ali i poštivanje reda, jer škola je „mala država u kojoj vlada učitelj, a građani su učenici“ (Perše, 1910:

¹² U *Spomenici Trnjanske pučke škole* (str. 21-23) je zabilježeno kako je, za svog posjeta Zagrebu u svrhu upoznavanja pučkih škola, Trnjansku školu posjetio S. K. Goworov, zemaljski i gradski zastupnik iz Moskve, osobito se interesirajući za risanje, modeliranje, gimnastičke igre i pjevanje te kako su ukrašavanje školskih prostorija poduzele i

neke zagrebačke gradske škole. Školu su posjetili i školski savjetnici i nadzornici iz Austrije i Ugarske.

¹³ Tekst izlaganja čuva se u Hrvatskom školskom muzeju (HŠM A 1016 Tomašić, Ivan: *Reformversuche in der zagreber Trnjaner-Volksschule*, rkp., 1909)..

24). Učiteljica D. Rajačić (1905) u seriji članaka „Iz moje republike“ piše o tome kako je bez obzira na nastavni program i disciplinarne propise odlučila dati riječ svojim učenicima – *republikancima*, kako ih naziva, zaviriti u njihove duše i uživati u *školskoj republici* kojoj je ona predsjednicom.

Zanimljiv pokušaj realizacije koncepta „školske općine“ (Schulgemeinde) imao je profesor Karl Prodingner (1875. – 1948.) školske godine 1908./1909. u petom razredu Kraljevske državne gimnazije u Puli. Učenici različitih naroda Monarhije trebali su učiti „zajedno živjeti i zajednički raditi za Austriju“, no projekt nije uspio, jer se nisu mogle prevladati nacionalne suprotnosti (Engelbrecht, 1988: 35). Prodingner je predstavio svoj projekt na Prvom austrijskom savjetovanju o reformi škole 1909. u Gmundenu (gdje je sudjelovao i Ivan Tomašić) te sljedeće godine na 10. njemačko-austrijskom savjetovanju o srednjim školama, a referat je pod naslovom „Wesen und Bedeutung der Schulgemeinde“ objavljen 1910. u časopisu *Österreichische Mittelschule*. Napisao je i zasebnu publikaciju pod naslovom *Was ich mit der Schulgemeinde will* (*Što hoću sa školskom općinom*), objavljenu u Puli 1909.

U kontekstu početaka reformne pedagogije u Hrvatskoj, svakako treba spomenuti i srpskog znanstvenika Paju Radosavljevića (1879. – 1958.) koji svoja poznata pedagoško-psihološka djela objavljuje u Hrvatskoj – *Uvod u eksperimentalnu psihologiju* (1. dio 1908., 2. dio 1909) i *Uvod u eksperimentalnu pedagogiju* (1. dio 1910., 2. dio 1912). Uz svu benevolentnost nakladnika – Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora – i uz redovito pisanje u *Napretku*, koji uređuje herbartovac Basariček, Radosavljevićeve ideje ne doživljavaju zapaženiju recepciju u tadašnjoj hrvatskoj pedagoškoj zajednici. On, doduše, uživa ugled znanstvenika svjetskog glasa, prema čijem se radu i uspjehu u “bijelom svijetu” odnosilo s poštovanjem i uvažavanjem, ali svoju oduševljenost eksperimentalnom metodom i nastojanje da pedagogiju približi egzaktnim znanostima nije uspio prenijeti na širi krug hrvatskih učitelja.

Prijeratna reformna pedagogija u Hrvatskoj ostala je na razini pojedinačnih pokušaja mijenjanja školske prakse. Razloge tomu valja tražiti u složenim odnosima među učiteljima, u određenom stručnom oportunističkom i povjerenju u postojeće, dokazane autoritete koji su branili jedan čvrsti pedagoški sustav od „snobizma modernih kunstenthuzijasta“ (Tomašić, 1922: 221).

U novoj poslijeratnoj realnosti *nova pedagogija* i *nova škola* postat će glavne sintagme stručne pedagoške komunikacije.

REFORMA PEDAGOGIJA U HRVATSKOJ IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

Nova država, novo doba, nove zadaće, novi odgoj, nova škola, nove metode, nova pedagogija – sve je vrvjelo od „novoga“ tijekom dva međuratna desetljeća. Taj je popularni epitet često imao i vrijednosno značenje. Novo je bolje od staroga, novo je budućnost – staro prošlost, novo je izazov – staro je balast, novo smo mi – staro su oni čije vrijeme prolazi. Da sve što se proglašava novim u pedagogiji i nije tako novo, znali su vjerojatno mnogi, ali nisu mogli odoljeti toj magično privlačnoj riječi koja ih je legitimirala kao moderne pedagoge koji mijenjaju zastarjelu i duhu vremena neprimjerenu pedagošku praksu.

Stjepan Matičević (1934: 9), jedan od glavnih predstavnika hrvatske pedagogije toga doba, smatra kako nema jasnih temelja nove škole koja se još uvijek traži kako u teoriji tako i u praksi, a i sama se odgojna znanost „nalazi pred problemom formiranja traženog, iščekivanog, novog modernog čovjeka, a tog modernog čovjeka i nema još, on i sam sebe traži“. Ako je traženje jedina konstanta nove škole, onda je jasno da se pod njezinom kapom nalazilo puno toga različitoga, neartikuliranoga i nesistematiziranoga ili pak krajnje pojednostavljenih rješenja koja su klizila u nove šablone. Mnogi se učitelji, obrazovani u duhu herbartovske pedagogije s jasnim i neupitnim metodičkim modelom, nisu snalazili u toj potrazi za školom budućnosti. Radili su u školi sadašnjosti, seoskoj školi s konkretnim i kroničnim svakodnevnim životnim problemima, u razredima prepunima siromašnih učenika koje su trebali naučiti čitati i pisati, živjeti i sami nerijetko u teškim materijalnim prilikama. Uz sve to, ideološki i politički generirana podijeljenost i raslojavanje zahvatili su i učiteljsku zajednicu. Unatoč svemu, u njoj se 1920-ih godina stvara jedna kritična masa obrazovanih, ambicioznih i stručno angažiranih učitelja koji, ne samo da u stručnoj komunikaciji zagovaraju unutarnju reformu škole, nego poduzimaju i neke konkretne individualne i organizirane akcije u smjeru mijenjanja školske prakse odnosno *didaktičko-metodičke obnove*, kako je naziva Ljubunčić (1939).

Među hrvatskim učiteljima osnovnih škola i nastavnicima učiteljskih i građanskih škola u promicanju ideja pokreta radne škole i u praktičnoj školskoj reformi između dva svjetska rata ističu se: Ante Cividini (1881. – 1968.), Ante Defrančeski (1894. – 1949.), Josip Demarin (1895. – 1981.) Mate Demarin (1899. – 1992.), Franjo Higy-Mandić (1877. – 1948.), Salih Ljubunčić (1890. – 1964), Marijan Markovac (1887. – 1956.), Martin Robotić (1904. – 1968.), Zlatko Špoljar (1892. – 1981.), Jure Turić (1861. – 1944.) i Stjepan Zaninović (1880. – 1979.). Izdvojeni su i kao autori pedagoških knjiga i priručnika pisanih u duhu nove škole i nove pedagogije. Niz bi se mogao nastaviti s imenima učitelja, poznatih ponajprije po svom praktičnom radu i stručnoj komunikaciji u pedagoškoj periodici – *Napretku*, *Hrvatskom učitelju*, *Novoj školi*, *Savremenoj školi* i *Domu i školi* – kao što su na primjer: Josip Baugut (1889.–1974.), Mijo Filajdić (1893.–1935.), Ljubica Godler (1897. – 1967.), Zvonimir Köhler (1900. – 1979.), Mato Lovrak (1899. – 1974.) i Nikola Pavić (1898. – 1976.). Svi oni su u radnoj školi vidjeli alternativu staroj *knjiškoj školi*.

Prvi konkretni koraci i pokušaji mijenjanja škole krenuli su iz stručne zajednice 1920-ih godina organiziranjem tečajeva za učitelje tijekom ljetnih školskih praznika. U početku su to bili tečajevi u organizaciji Podmlatka Društva Crvenog križa i s naglaskom na praktičnoj obuci (radovi u drvu, kovinama, kartonu i glini), jer je to trebala biti osnova rada u školskim organizacijama Podmlatka. Vodili su ih Marijan Markovac i Stjepan Zaninović. Nastavnim planom i programom iz 1926. ručni rad postaje obaveznim predmetom u svim osnovnim školama, što dovodi do popularnosti učiteljskih ferijalnih tečajeva. U njihovu se organizaciju uključuju i Jugoslavensko učiteljsko udruženje i Ministarstvo prosvjete, osobito nakon donošenja Zakona o narodnim školama (1929) koji je propisivao stručno usavršavanje učitelja¹⁴. No s vremenom će se pokazati manjkavosti i ograničenja tečajeva pa će Stjepan Zaninović u smjernicama voditeljima tečajeva naglasiti kako bi trebali

¹⁴ Stavak 10 čl. 78 *Zakona o narodnim školama* propisuje da su nastavnici dužni „pohađati uz pripomoć države i banovina naučne i praktične

učiteljske tečajeve i predavanja, koja se priređuju radi upoznavanja naučnih novina ili radi postizavanja jednoobraznosti u nastavi i vaspitanju“.

voditi računa o realnosti izvan tečaja, kao primjerice o psihološkoj strukturi učenika, pomanjkanju prostorija, alata i materijala, zatim uputiti učitelje kako provoditi načelo dječje *samo radinosti*, formirati đачke zajednice, osnovati i voditi prirodopisne zbirke te općenito kako postići to da ručni rad bude središte i ishodište cjelokupne nastave. Za kvalitetniji rad tečajeva, smatra Zaninović, bilo bi poželjno da polaznici barem prvi tjedan tečaja rade neposredno s djecom (Zaninović, 1929).

Pokazalo se kako koncept ferijalnih tečajeva ipak nije bio zadovoljavajuće rješenje za provedbu unutarnje reforme škole, no oni su odigrali važnu ulogu u njezinu pokretanju, ali „unijeli su dosta pometnje kod pristaša škole rada u jednostranom shvaćanju ručnog rada, a time i temeljnih intencija ovog pokreta“ (Ljubunčić, 1939: 37). Od sredine 1930-ih godina ferijalne tečajeve kao promotore i nositelje školske reforme zamjenjuju ogledne škole, što je značilo da Ministarstvo prosvjete Kraljevine Jugoslavije preuzima ne samo inicijativu nego i cjelokupan nadzor nad provedbom unutarnje reforme škole. Ogledna škola u Beogradu, osnovana 1935., bila je uzor i model za ostale ogledne škole koji su se trebale osnovati u središtima banovina.

Zagrebačka je ogledna škola počela s radom u ožujku 1937. godine. Prije toga učitelji su šest dana hospitalirali u beogradskoj oglednoj školi. Stjepan Matičević (1937) u *Hrvatskom učiteljskom domu* otkriva kako je već ranije sa gradskim školskim nadzornikom Josipom Butorcem izradio projekt ogledne škole u Zagrebu, no to nije usvojeno, nego je odluka donesena u Beogradu. Matičević je predlagao da budući voditelji škole odu barem na jedan semestar u inozemstvo (u Njemačku ili u njemački dio Švicarske) radi dodatne izobrazbe, što također nije realizirano. Ipak smatra kako je ogledna škola korisna, jer promiče napredne metode rada, a naši su učitelji na tom polju još uvijek slabo pripremljeni. Matičević je očito već bio konzultiran kao znanstveni autoritet i svojevrсни teorijski oslonac ogledne škole. Njezin pedagoški instruktor Josip Baugut (1938: 162) to i potvrđuje kad kaže kako zagrebačka ogledna škola u praksi provodi Matičevićevu funkcionalnu školu tako što se primjerenim sredstvima stavljaju u funkciju dječje pozitivne sposobnosti. Školu su posjećivali brojni učitelji iz različitih krajeva Hrvatske, u prva četiri mjeseca 1938. njih oko 650 (Baugut, 1938: 165).

Status ogledne škole u Zagrebu najprije je bila dobila škola u Varšavskoj, a zatim je od početka školske godine 1937./38. tu funkciju preuzela škola na Savskoj cesti – Državna narodna mješovita osnovna škola Savska cesta (danas: Osnovna škola Tina Ujevića, Koturaška ulica). Status ogledne škole dobila je 1937. i Šumska škola (*Prosvjetni glasnik*, 1937: 584) koju je u Zagrebu vodio Franjo Higy-Mandić, najistaknutiji hrvatski predstavnik pokreta za odgoj u prirodi¹⁵, te 1938. Narodna škola Kralja Petra II. u Borovu (*Prosvjetni glasnik*, 1938: 612).

Šumska je škola na zagrebačkom Tuškancu radila od 1929. do 1941. godine. Rad u školi zasnivao se na četiri osnovna načela: higijenskom, pedagoško-psihološkom, socijalno-etičkom i estetskom. Boravak na svježem zraku, igre u prirodi, slobodno kretanje, redoviti liječnički pregledi i antropološka mjerenja trebali su prevenirati bolesti ili pravodobno otkriti nepravilnosti u razvoju. Učenje iskustvom i doživljajem, motoričke aktivnosti te individualni pristup bili su glavna obilježja nastave u šumskoj školi. Bliskost s prirodom,

¹⁵ O Šumskoj školi pisao je Milan Matijević (1992, 2001).

smatralo se, pozitivno će djelovati na socijalnu osjetljivost i razvoj etičkih vrijednosti u djece – zavoljet će životinje, naučiti cijeniti rad seljaka i obrtnika, steći vještine koje su u gradu zapostavljene i slično. Ljepota prirode i plodova vlastita rada djeluju i na estetska čuvstva, jer se istinska ljepota najbolje može doživjeti u prirodi (Mandić, 1936). Priroda je bila neiscrpan izvor poticaja za sve nastavne premete. Djeca su modelirala slova u glini, za jednostavne računске operacije rabili su se različiti plodovi (žirovi, kestenje, zrna kukuruza i sl.), prirodne, životinje i biljke upoznavale su se u izvornom obliku, a početci zemljopisne i povijesne obuke također su se povezivali s neposrednom okolinom, kao što su se međusobno povezivali i nastavni predmeti. Gdje god je bilo moguće, provodila se „obuka s pomoću životnih zajednica“ (Mandić, 1934: 52).

Industrijski kompleks i radničko naselje *Bataville* u Borovu 1930-ih je godina bilo poznato i kao sjedište moderne osnovne škole za djecu radnika poduzeća *Bata-Borovo* koje je osnovao češki industrijalac Tomáš Bat'a. Relativno malu, ali dobro opremljenu, školsku zgradu u naselju, koja je očito bila privremenog karaktera, Narodna škola Kralja Petra II. zamijenila je 1937. modernom školskom zgradom s dvanaest učionica. U novom je prostoru mogao doći do punog izražaja reformski duh škole koji se njegovao od njezina osnutka. Tražili su se ambiciozni i sposobni učitelji koji su znali, mogli i željeli raditi u skladu s modernim didaktičko-metodičkim načelima.¹⁶ Iako je imala status državne škole, nije bila ovisna o državnom budžetu što joj je priskrbilo određenu samostalnost u organizaciji i kreiranju školskog rada. Povezivanje škole sa životom, sloboda učenika, učenje putem iskustva i doživljaja, samostalan rad učenika – glavne su smjernice nastavnog rada. Rad škole prikazan je 1939. u tematskom, četvrtom broju časopisa *Praksa nove škole* koji je izlazio u Samoboru. Iste je godine škola bila domaćin Prvog kongresa nastavnika oglednih škola.

Osnovne smjernice stručnog rada u oglednim školama pružale su *Psihološko-pedagoške instrukcije* Dragoljuba Brankovića, doktora psihologije i inspektora u Ministarstvu prosvjete koji je neposredno pratio rad beogradske škole. *Instrukcije* su bile prilično općenite. Herbartove formalne stupnjeve i receptivnost stare škole trebali su zamijeniti „radni stupnjevi“ i aktivnost učenika. Ciljevi oglednih škola bili su, među ostalima, i „spremanje učenika za društvenu, nacionalnu i državnu zajednicu“ i „učvršćivanje jedinice za korisnog člana velike društvene zajednice“ (Branković, 1938: 6). Kao državni projekt ogledne su škole zapravo trebale biti predvodnice strogo kontrolirane i instrumentalizirane reforme škole i smjerokaz razvoja „jugoslavenske pedagogije“. U kratkom razdoblju postojanja one su imale određenu ulogu u razvoju, ali i u kompromitiranju pokreta radne škole.

Od ostalih reformskih pedagoških pravaca treba spomenuti i pokušaje praktične primjene pedagogije Marije Montessori o kojoj prvi puta piše Ljudevit Krajačić (1912) u *Napretku*.. Opsežniji prikaz Montessori-pedagogije dala je V. Stein-Ehrlich (1934) u knjižici *Metoda Montessori u školi*, gdje ističe kako su metoda Montessori, projekt-metoda i individualno-psihološka praksa glavne struje moderne pedagogije kojima se objedinjuje individualni pristup učeniku, skupna nastava s naglaskom na kolektivni rad i odgojna strana škole. U knjizi su opisani i praktični primjeri rada u jednoj Montessori školi u Berlinu te vlastiti primjer primjene metode Montessori u jednom specifičnom razredu u

¹⁶ U školi je od 1938. do 1940. radio i Edo Vajnaht.

Zagrebu školske godine 1933./1934. Radilo se o razredu od petnaestoro njemačke djece u dobi od šest do dvanaest godina koja su u kratko vrijeme trebala naučiti hrvatski jezik kako bi se mogla priključiti redovitim razredima, a da ne izgube školsku godinu. Projekt je uspješno završen tako što se polovina djece već nakon tri mjeseca mogla uključiti u redovnu školu, a druga polovina nakon pet do šest mjeseci. Iako je rad sa priređenim Montessori materijalima zauzimao veći dio nastavnog vremena i bio od velike pomoći, Stein-Ehrlich naglašava važnost kolektivnog rada i razrednih dogovora.

Prvu pravu praktičnu primjenu Montessori metode u Hrvatskoj vežemo uz dječji vrtić Židovske općine u Zagrebu koji je otvoren 1923. u prizemlju općinske zgrade u Palmotićevoj ulici 16. Voditeljica vrtića Mirjam Weiller u Beču je stekla izobrazbu za rad po metodi Montessori. U vrtiću je bilo u prosjeku oko šezdesetoro djece, a radio je do 1941. (Rudolf, 1988). Drugi dječji vrtić u Hrvatskoj koji je radio po Montessori metodi otvoren je također u Zagrebu, 15. rujna 1934. godine. Riječ je o privatnom vrtiću koji je na Dolcu otvorila barunica Dédée Vranyczany (1896. – 1984.) koja je 1933. završila tromjesečni Međunarodni Montessori tečaj u Londonu koji je vodila M. Montessori te tako postala prva Hrvatica s kvalifikacijama za rad po Montessori metodi (Buczynski, 2007). Po Montessori metodi radio je 1930-ih godina i dječji vrtić u Veloj Luci kojeg su vodile dominikanke s. Terezija Vidaković i s. Paula Grandov (Bešlić, 2007).

Na području srednjoškolske nastave teško možemo govoriti o organiziranom pokušaju metodičke obnove. No da ni srednjoškolski profesori nisu ostali imuni na nova pedagoška gibanja pokazuje primjer uvođenja „novog duha u naše škole“ u vidu đачke samouprave u I. realnoj gimnaziji u Zagrebu, gdje je učenicima prepuštena inicijativa u održavanju reda i discipline u razredu te niz drugih dužnosti koje su inače obavljali profesori (Gavrilović, 1919). Pokušaj Pavla Vuk-Pavlovića da 1922. nastavu u zagrebačkoj III. realnoj gimnaziji organizira u skladu s novim pedagoškim tendencijama nije bio duga vijeka jer već 1923. prelazi na Višu pedagošku školu za profesora filozofije i pedagogije. U većini državnih gimnazija radilo se po tradicionalnim metodama. Da isti profesori mogu u drugim okolnostima prilagoditi svoj rad zahtjevima moderne pedagogije pokazalo se na primjeru Privatne mješovite gimnazije s pravom javnosti Udruženja za individualni uzgoj i nastavu mladeži u Zagrebu pod vodstvom dr. Ade Broch i sestara.¹⁷ Škola je radila po nastavnom planu i programu državnih srednjih škola, a dopuštenjem Ministarstva prosvjete angažirani su nastavnici zagrebačkih srednjih škola. S obzirom na mali broj učenika u razredu (rijetko više od 10, a često do 5 učenika u pojedinim razredima) rad je mogao biti individualiziran.

Utjecaj reformne pedagogije u razdoblju između dva svjetska rata bio je zamjetan i u ostalim sferama odgojnog i obrazovnog djelovanja – na područjima obrazovanja odraslih, zdravstvenog prosvjećivanja, socijalne skrbi i zaštite djece, organizacija djece i mladih, suradnje doma i škole, kulturno-umjetničkog rada s djecom i za djecu te na području sportskih aktivnosti djece i mladih.

¹⁷ Prethodnica ovoj školi bila je Privatna viša djevojačka škola što su je sestre Ada i Milka Broch vodile od 1902. godine u Pakracu, a od 1913. u Zagrebu. Privatna (mješovita) niža realna gimnazija počela je s radom početkom 1925. godine, a 1927. škola dobiva naziv Privatna mješovita gimnazija s

pravom javnosti „Udruženja za individualni uzgoj i nastavu mladeži u Zagrebu pod vodstvom dr. Ade Broch i sestara“. Od 1927./28. otvaraju se i viši razredi. U školu su se mogli upisivati muški i ženski đaci klasične i realne gimnazije. (Izvjestaj za školsku godinu 1929-30, 1930).

Tijekom dva međuratna desetljeća u Hrvatskoj se profiliraju akademski obrazovani pedagozi, teoretičari koji su se bavili ključnim pitanjima pedagogije kao (duhovno) znanstvene ili filozofijske grane i istodobno održavali vezu s aktualnom pedagoškom zbiljom i kritički upozoravali na neke negativne pojave u praksi *nove škole*: Stjepan Matičević (1880. – 1940)¹⁸, Pavao Vuk-Pavlović (1894. – 1976.)¹⁹, Stjepan Pataki (1905. – 1953.)²⁰ i Vladimir Petz (1887. – 1970.)²¹. Svi oni su bili profesori na zagrebačkoj Višoj pedagoškoj školi (osnovanoj 1919.) te na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu – Matičević od 1924., kada na Pedagogijskom seminaru nasljeđuje Đuru Arnolda, a ostali 1930-ih godina odnosno nakon utemeljenja studija pedagogije 1928. godine.

Dinamično razdoblje međuraća nedvojbeno je donijelo živost i na pedagoškom polju. Recepcija ideja reformne pedagogije u Hrvatskoj bila je daleko veća na informativnoj, teorijskoj, nego na praktičnoj razini. Ni hrvatski učitelji nisu odoljeli njezinoj primamljivoj retorici. Raskorak između proklamiranog i stvarnog odnosno željenog i mogućeg bio je snažan motiv kritičarima nove škole – od onih apriornih, nesklonih bilo kakvim promjenama do kritičkih prijatelja reforme, među kojima je bio i Stjepan Matičević koji smatra kako je bolji savjestan rad po metodama stare škole nego krivo shvaćena i izvođena radna škola koja također zapada u zamku šablone i mehanizma, što su bili najveći prigovori staroj školi (Matičević, 1938: 44) pa stoga ne isključuje ni mogućnost revitalizacije Herbarta (Matičević, 1940²²). Bez obzira na sve pedagoška je baština ovoga razdoblja pozitivna. Dva desetljeća intenzivnih stručnih nastojanja mijenjanja školske prakse, pa makar praćena određenim nesnalaženjima i nekim stranputicama, bila su obećavajući pokušaji, sinkronizirani s europskim pedagoškim trendovima odnosno s aktualnim znanstvenim spoznajama o djetetu.

NOVA STRUČNA (PRE)ORIJENTACIJA NAKON 1945.

S drugim svjetskim ratom završava razvoj reformne pedagogije u Hrvatskoj. U poslijeratnom ideološki monolitnom hrvatskom socijalističkom društvu, osobito u njegovom prvom razdoblju, nema idejnog pluralizma – kako u društvu u cjelini tako i u

¹⁸ Za povijesni razvoj reformne pedagogije osobito su važne dvije Matičevićeve knjižice – *Osnovi nove škole* (1934) i *Uzgoj, škola i učitelj u novoj pedagogiji* (1938). – sadržajem i stilom pisanja namijenjene ponajprije učiteljima kao glavnim nositeljima pedagoške reforme škole.

¹⁹ Prije prelaska na Višu pedagošku školu radio je od 1922. do 1928. kao profesor je filozofske propedeutike i njemačkog jezika u novoosnovanoj zagrebačkoj III. gimnaziji, gdje primjenjuje metode radne škole i model samoupravne razredne zajednice, što je jedan od rijetkih primjera takvog rada u hrvatskim gimnazijama toga doba. Glavno (pedagoško) djelo *Ličnost i odgoj* objavio je 1932.

²⁰ U ovom je kontekstu posebno zanimljiva Patakijeva knjiga *Problemi i pravci reformne pedagogije* (1938), objavljena u Minervinoj biblioteci *Nova pedagogija*, u kojoj daje svojevrstni rezime svojih promišljanja o tada aktualnim pitanjima pedagogije

– odnosu kulture i odgoja, autonomiji pedagogije, definiranju odgoja, odnosu *stare* i *nove* škole te općenito o duhu nove pedagogije s posebnim osvrtom na neke njezine *najmarkantnije pojave*. Opsežan prikaz Patakijeve pedagogije dao je Igor Radeka (2000) u doktorskoj disertaciji *Pedagogija Stjepana Patakija u kontekstu razvoja suvremene povijesti pedagogije u Hrvatskoj*, koja je obranjena 2000. godine na Pedagoškom fakultetu Sveučilišta u Rijeci i do sada nije objavljena.

²¹ Uz radove u periodici, objavio je knjigu *Temelji savremene didaktike* (1940), a u rukopisu je ostalo djelo *Teorija obrazovanja* koje se čuva u Arhivskoj zbirici Hrvatskoga školskog muzeja.

²² Članak *Povratak k normi (Herbart redivivus?)* objavljen je najprije u ljubljanskom *Popotniku* (1936/37, br. 9-10), a zatim i u *Napretku* (1940, br. 3 i 4).

pedagogiji. Tek u kasnijem razdoblju razvoja hrvatske socijalističke pedagogije započinje postupni, oprezni razvoj nešto slobodnijih pristupa koji se u nekim svojim obilježjima počinju razlikovati od službeno proklamirane državne ideologije i na njoj utemeljene pedagoške doktrine, i to prije svega na razini pedagoške, tj. školske prakse.

Oštra javna ideološka diferencijacija započela je u hrvatskoj pedagogiji već s izlaskom prvog poslijeratnog sveščića vodećeg časopisa. Naime, u Uvodnoj riječi (1945: 1) prvog broja (zapravo dvobroja) *Napretka*²³ nakon Drugoga svjetskog rata Uredništvo poručuje kako je potrebno odbaciti mnoga *nasljedna opterećenja loših tradicija* i kako škola i život trebaju biti povezani, ali ne na način prijeratne *nove škole* ili *radne škole* koje nisu ispunile očekivanja ni na metodičkom polju ni u pogledu sadržaja obrazovanja, a osobito ne u pogledu ciljeva odgoja koji su bili „skriveni misli vladajuće klike ondašnjeg društvenog sistema“. Nova „nova škola“ trebala je biti drugačija od stare „nove škole“, no još uvijek nije bilo jasno kako bi ona trebala izgledati. Jedan je kompromisan prijedlog išao za tim da se za potrebe „naše nove pedagogije“ i „naše nove škole“ koriste iskustva različitih pedagoških sustava, „osobito Herbarta i škole rada“ (Jurman, 1945: 11). Jurman u svom uvodu pozicionira pedagogiju u sferu *duhovne (ideološke) nadgradnje nad ekonomskom strukturom društva* u skladu s učenjem *klasika naučnog socijalizma*. Međutim, on se zalaže za proučavanje cjelokupne dotadašnje povijesti pedagogije i odgoja gradeći *novu pedagogiju na zakonitostima u razvoju pedagogije* kroz koje se *provlači jedan napredujući razvitak* (Jurman, 1945: 3). Unatoč promjeni temeljnih Herbartovih etičkih i psihologijskih postavki u skladu s novim ideološkim potrebama, te zalaganju za radnu školu koja se u to vrijeme razvija i u Sovjetskom Savezu, članak je snažno napadnut. Radovan Zogović (1907. – 1986.), zadužen za ideološku kontrolu novih kulturnih prilika u Jugoslaviji, oštro je reagirao napadajući suradnike *Napretka* kao *reakcionare*, što je u to vrijeme bila najteža i najopasnija moguća optužba za intelektualce.²⁴ *Napredak* je nakon više od osam i pol desetljeća kontinuiranog izlaženja zabranjen, tako da nakon ovoga broja nikada više nije izašao u socijalističkoj Hrvatskoj²⁵.

Nakon toga svima je bilo jasno da slobodnija reformna pedagojska strujanja u socijalističkoj Hrvatskoj ne samo da nisu bila poželjna, nego su bila i vrlo rizična. Sve se dalje svodilo na slijeđenje zadanog puta razvoja socijalističke pedagogije uz sporadične pokušaje pronalaska odgovarajućih rješenja za pronalazak drugačije, inovativne škole.²⁶

²³ Dvobroj za rujan-listopad 1945. objavljen je još pod starim imenom *Napredak*. Od svibnja 1946. počinje izlaziti *Pedagoški rad*.

²⁴ Zogović kao dokaz *Napretkove kontrarevolucionarnosti* ističe Jurmanov uvodni tekst kao pokušaj rekonceptualiziranja dotadašnje povijesti pedagogije. U tom kontekstu zaključuje kako „časopis po svojim osnovnim shvatanjima društvene, pedagoške i kulturne problematike stoji ondje gdje je stajao prije pet ili šest godina, i da njegovi urednici i suradnici pokušavaju da ga, lijepeći po njemu raznolike citate i parole, prikopčaju, kao svoj vagon, za 'voz novog vremena' (...) Ali, mi s 'Napretkom' ne ćemo da diskutiramo o tim pitanjima, jer on nema pravo na riječ u našoj

javnosti. Naš zadatak nije da otvaramo diskusiju o 'Napretkovim' pogreškama i manevrima, nego da 'Napretku' oduzmemo riječ jednom zauvijek“, jer „'Napredak' nema nikakva prava na postojanje“ (Jurman, 1945: 5-6).

²⁵ Poznato je da je *Napredak* ponovno nastavio s izlaženjem nakon urušavanja socijalističkog političkog sustava s demokratizacijom i pluralizacijom političkih odnosa u Hrvatskoj 1991. godine.

²⁶ Izuzetak u tom pogledu su imale pojedine vjerske zajednice koje su osnivale vlastite privatne škole, ali one nisu imale pravo javnosti već su prije svega bile usmjerene na odgoj i obrazovanje vlastitog podmlatka.

Edo Vajnaht, uzorni učitelj prijeratne ogledne škole u Borovu, koja je služila kao primjer dobre primjene načela radne škole, smatra kako su za izgrađivanje svjesnog čovjeka – borca i stvaraoca, potrebni novi zadatci, novi sadržaj i nove metode, što znači da stručno *preorijentiranje* i *izgrađivanje* pretpostavlja oslobađanje od „nenaučnih i za naše prilike tuđih i protunarodnih shvatanja u pedagoškoj teoriji i praksi, a što smo naslijedili iz predratnih vremena“ (Vajnaht, 1946: 17). Još jedan istaknuti predstavnik radne škole, Josip Demarin (1946: 214), smatra da se nastavnici trebaju obračunati sa „zastarjelim pedagoškim i kulturno-političkim shvaćanjima“ i traži uzore u sovjetskoj pedagogiji.

U 1950-im godinama naglasak je bio na vanjskoj reformi školi – uspostavi jedinstvene obavezne osmogodišnje škole, četverogodišnje gimnazije i različitih oblika stručnog obrazovanja. Elemente reformnopedagoške baštine u novom se kontekstu prikazuju kao nove metode rada. Tako Ivan Leko piše: „Želimo ukazati na neizbježnost istraživačkih metoda u odgoju i obrazovanju. Budući da je sam termin neuobičajen i nov, ukazat ćemo samo na to da ove metode izrastaju iz aktivnosti učenika, odnosno iz takve organizacije nastavnog rada koja upućuje na stvaralaštvo i inicijativu učenika i nastavnika“ (1961: 71).

Bez neposrednog pozivanja na reformnopedagoško nasljeđe, ali s evidentnim oslanjanjem na njega rade 1960-ih godina eksperimentalne osnovne škole, osnovane s ciljem unapređenja pedagoške prakse. Jedna od prvih bila je Osmo osnovna škola u Rijeci koja je dobila status eksperimentalne škole 1955. godine (Eksperimentalna škola, 1962). Od 1. siječnja 1960. kao eksperimentalna škola u Zagrebu u neposrednoj vezi sa Zavodom za unapređenje školstva SR Hrvatske djeluje Osnovna škola Jordanovac (Puževski, 1963) koja je bila svojevrstni pedagoški laboratorij i znanstveno-istraživački projekt u praksi. Organizacija nastave u nekim je segmentima bila bliska načelima radne škole. Učenici su imali mogućnost cjelodnevne nastave i uključivanja u brojne izvannastavne aktivnosti. Škola je imala vlastitu tiskaru, školsku zadrugu, opremljene kabinete, radionice, sportske terene i općenito jedno humanije ozračje. (usp. Strugar, ur., 2011).

Šezdesetih se godina 20. stoljeća u okviru socijalističke škole razvija koncept učeničke samouprave koji će više po nazivu nego po sadržaju asociirati na modele učeničke samouprave u kontekstu reformnopedagoške prakse, iako ih Ivan Leko (1968) detaljno opisuje u knjizi *Učenička samouprava*.

Ni eksperimentalne osnovne škole, ni održavanje prijateljskih veza poslijeratnih jugoslavenskih pedagoga s Freinetom, predstavnikom reformne pedagogije prihvatljive biografije, a još manje pojedinačni pedagoški reformatori, nisu uspjeli održati kontinuitet i širu recepciju reformnopedagoške prakse u hrvatskim školama tijekom druge polovine 20. stoljeća. Nijedna reformnopedagoška koncepcija u većini europskih zemalja bivšeg Istočnog bloka, ali ni u poslijeratnoj Jugoslaviji tijekom gotovo pola stoljeća, nije mogla biti alternativom jedinstvenoj, unificiranoj školi i pedagogiji.

ALTERNATIVNA PEDAGOGIJA U HRVATSKOJ NA POČETKU 21. STOLJEĆA

Usporedno s političkom pluralizacijom hrvatskog društva s osamostaljenjem se postupno javlja i školski pluralizam. U Republici Hrvatskoj pored škola koje osniva i financira država pojedine škole pokreću i vode građani, udruženja građana i vjerske zajednice u skladu s različitim pedagoškim koncepcijama i to tako da sve imaju pravo javnosti. Međutim, taj proces nema većeg zamaha.

Kada je riječ o obveznom dijelu školstva, 2008. godine u Hrvatskoj je pored državnih škola djelovalo i pet privatnih osnovnih škola, dvije waldorfske škole, jedna Montessori škola i jedna židovska osnovna škola. Te škole, zajedno sa školama koje vode vjerske zajednice, pohađalo je nešto više od 800 djece – što je manje od 0,5% populacije. Na europskog pluralnoj pedagoškoj i školskoj sceni proteklih pedesetak godina djelovale su i danas djeluju brojne škole koje slijede pedagoške ideje Marije Montessori, Rudolfa Steinera, Celestina Freineta, Petera Petersena i drugih predstavnika projekata reformne, tj. alternativne pedagogije. Za razliku od Hrvatske, udio alternativnih i privatnih škola u javnom školstvu u drugim se državama kreće i do 10%.²⁷ Ovako velika razlika u zastupljenosti alternativnih škola u Hrvatskoj u odnosu na Europu pokazatelj je stvarnih mogućnosti roditelja da izaberu pedagošku koncepciju i školu u kojoj će se odgajati i obrazovati svoju djecu (Matijević, 2008: 1-2).

O smjeru i značaju alternativnih rješenja za aktualno stanje hrvatskog obveznog odgoja i obrazovanja dobar poznavatelj recentnih didaktičkih prilika u hrvatskom školstvu Milan Matijević navodi: „Temeljita usporedba kurikuluma hrvatske obvezne škole pokazuje zapostavljenost ili potpun nedostatak učenja rukama u državnim školama. Naprosto, izgleda da u hrvatskoj obveznoj školi rad (učenje) rukama nije poželjan! Nakon osam godina dominantno intelektualnih aktivnosti teško je očekivati da ti učenici biraju i budu uspješni u raznim obrtničkim, zanatskim i tehničkim školama“ (Matijević, 2008: 5). Matijević se pita zašto djeca u hrvatskoj osnovnoj školi nemaju pravo učiti i raditi rukama kao i u drugim zemljama Europe, te zaključuje: „osim školskog pluralizma u europskim državama (djelovanje raznih alternativnih škola) u državnim školama je na sceni pedagoški i didaktički pluralizam. Na primjeru analize učenja rukama u hrvatskim državnim školama pokazano je što se može dogoditi kada na pedagoškom tržištu postoji i djeluje samo jedan model škole, samo jedna pedagoška koncepcija. (...) U državama u kojima ne postoje alternativne škole i ne razmišlja se o školskom i pedagoškom pluralizmu učiteljice i učitelji se osposobljavaju za djelovanje na modelima koji su već stotinu godina predmetom oštre pedagoške kritike“ (Matijević, 2008: 8 i 9).

Kada je riječ o reformnoj i alternativnoj pedagogiji u Hrvatskoj u 20. stoljeću, može se zaključiti da je bio u pravu hrvatski teoretičar pedagogije Antun Mijatović, koji je u svojevrsnoj pedagojskoj oporuci ustvrdio da se hrvatska pedagogija nalazila u boljem stanju na početku 20. stoljeća nego na njegovu kraju (Mijatović, 2001: 149).

ZAKLJUČAK

Put od reformne do alternativne pedagogije, od „nove škole“ međuraća do razvoja alternativnih škola na kraju 20. i početku 21. stoljeća u Hrvatskoj, put je diskontinuiteta, odbacivanja i ponovnog otkrivanja vlastite i europske pedagoške baštine, uvjetovan društvenim i političkim kontekstom u kojem je škola, među ostalim, bila i mjesto stvaranja čovjeka („formiranja ličnosti“) po mjeri političkog i ideološkog sustava. Istina, ona je to – u većoj ili manjoj mjeri – bila u svim periodima svoga razvoja.

²⁷ Izuzetak je Nizozemska u kojoj je oko 2/3 obveznih škola u privatnom vlasništvu (Matijević, 2008: 2).

Ako bismo izdvojili pozitivne strane reformne pedagogije iz prvih desetljeća 20. stoljeća onda bi to svakako bili pluralizam pedagoških ideja, akceptiranje novih psiholoških spoznaja o djetetu, aktivno sudjelovanje učitelja u reformskim procesima, njezina praktična usmjerenost uz potporu akademske pedagoške zajednice te njezine refleksije na izvanškolski pedagoški rad. S druge su pak strane evidentni nedostaci kao što su: didaktičko-metodičke stranputice, stihijska provedba i politička/ideološka instrumentalizacija.

Nakon desetljeća unificirane škole i nepostojanja pedagoškog pluralizma u hrvatskoj socijalističkoj pedagogiji se, kao i u većini tranzicijskih zemalja, u posljednjem desetljeću 20. stoljeća javlja interes za alternativnim pedagoškim koncepcijama – prije svih za waldorfsku i Montessori pedagogiju.

Revitalizaciju autonomnih koncepcija „klasične“ reformne pedagogije pratilo je i zanimanje za alternativne pedagoške koncepcije nastale tijekom druge polovine 20. stoljeća (na primjer Reggio pedagogija). Skiera (2003, 357) smatra kako se srodnost „nove“ reformne pedagogije s „klasičnom“ reformnom pedagogijom često tek naknadno otkriva, a zajednički su im zalaganje za sudjelovanje učenika u pitanjima organizacije škole i nastave, inzistiranje na aktivnosti učenika, povezivanje nastavnih sadržaja i grupni rad učenika. Neka od ovih načela, kao i čitava lepeza didaktičkih i metodičkih „inovacija“ poput projektne, problemske, integrirane nastave i slično, prisutna su i u nastavnoj praksi hrvatskih škola. U tom je smislu baština reformne pedagogije ipak aktualnija nego bi se dalo zaključiti na temelju broja odgojno-obrazovnih institucija koje se deklariraju kao sljedbenice određene reformne/alternativne pedagoške koncepcije.

IZVORI I LITERATURA

Kratice

Hrvatski školski muzej – Arhivska zbirka

HŠM A 1016 Tomašić, Ivan: *Reformversuche in der zagreber Trnjaner-Volksschule*, rkp., 1909

HŠM A 855 Trstenjak, Davorin

Batinić, Š. (2014) *Povijesni razvoji i recepcija reformne pedagogije u Hrvatskoj: neobjavljena doktorska disertacija*, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Baugut, J. (1938) Imade li osnivanje oglednih škola svoje opravdanje, *Savremena škola*, Zagreb, god. 12, br. 6, str. 162-166.

Bešlić, T. (2007) Dječje zabavište i odgojno-obrazovno djelovanje sestara dominikanki u Veloj Luci (1928.-1948.). U: Mirošević, F. (ur.), *150 godina školstva u Veljoj Luci: zbornik radova*, Vela Luka, Osnovna škola Vela Luka, str. 75-89.

Branković, D. (1938) *Psihološko-pedagoške instrukcije oglednim školama*. (p.o. iz *Učitelja*, br. 5-6, 1938.), Beograd, Izdanje Knjižare Jer. J. Dželebdžića.

Buczynski, N. (2007) *Hrvatska Montessori priča: nastanak i metoda prve Montessori škole*, Zagreb, Agram naklada.

Demarin, J. (1946) O didaktičko-metodičkoj izgradnji nastavnika, *Pedagoški rad*, Zagreb, god. 1, br. 3, str. 213-224.

Engelbrecht, H. (1988) *Geschichte des Österreichischen Bildungswesens. Band 5: Von 1918 bis zum Gegenwart*, Wien, Österreichischer Bundesverlag.

Experimentalna škola na Rijeci. (1962) Beograd, Savremena škola.

Gaćina Škalamera, S. (2014) Zakon o pučkim školama i preparandijama u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju, *Anali za povijest odgoja*, Zagreb, 13, str. 99-133.

Gavrilović, Gj. (1919) *Đačka samouprava (Self-Government)*, Zagreb, Izdanje Općine VI.-r. Kr. I. realne gimnazije.

Horbec, I.; Matasović, M.; Švoger, V. (prir.) (2017) *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj: zakonodavni okvir*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest. URL: <http://histedu.isp.hr/grada-za-povijest-skolstva/> (pristup 24.03.2017.)

Izveštaj za školsku godinu 1929-30. (1930). Zagreb, Privatna mješovita gimnazija s pravom javnosti „Udruženja za individualni uzgoj i nastavu mladeži u Zagrebu pod vodstvom dr. Ade Broch i sestara“.

Jurman, J. (1945) Put k našoj novoj pedagogiji, *Napredak*, Zagreb, god. 82[86], br. 1-2, str. 3-11.

Košćević, V. (1895) *Naša pedagogija*, Karlovac.

Košćević, V. (1908) *Hrvatsko društvo za unapređenje uzgoja* Zagreb, Izdanje društva.

Košćević, V. (1910) *Slobodno risanje : sloboda u uzgoju, međe u umjetnosti i metoda slobodnoga risanja*, Zagreb, Tiskara Weiser.

Košćević, V. (1913) Tajničko izvješće o radu „Hrv. društva za unapređenje uzgoja“ u Zagrebu za društvenu godinu 1912.-13., *Preporod*, Zagreb, god. 9, br. 11-12, str. 165-170.

Košćević, V. (1912) *Škola s pomoću rada ili novovjeke ideje o reformi školstva*, Zagreb.

Košćević, V. (1914) Škola s pomoću rada. *Preporod*, Zagreb, god. 10, br. 5-12, str. 72-79, 81-89, 101-104, 117-119.

Krajačić, Lj. (1912) Montessoriova metoda obučavanja u pisanju i čitanju. *Napredak*, Zagreb, god. 53, br. 5-6, str. 214-217, 264-268.

Leko, I. (1961) *Novi školski sistem*, Zagreb, Školska knjiga.

Leko, I. (1968) *Učenička samouprava*, Zagreb, Naprijed.

Ljubunčić, S. (1939a) Pedagogija u Hrvata od 1918 do 1938 god. U: Majstorović, M. R. (ur.) *Pedagoška Jugoslavija*, Beograd, Jugoslovensko učiteljsko udruženje, str. 30-54.

Mandić-Higy, F. (1934) *Uzgojni domovi i nastava u prirodi*, Zagreb, Minerva.

Mandić-Higy, F. (1936) Pokret uzgajanja u prirodi u Jugoslaviji, *Učitelji*, Beograd, god. 17, br. 3-4, str. 209-213.

Matičević, S. (1934) *Osnovi nove škole*, Zagreb, Tiskara „Merkantile“ (Jutriša i Sedmak).

Matičević, S. (1937) Mišljenje sveuč, prof. dra Stj. Matičevića, *Hrvatski učiteljski dom*, Zagreb, god. 14, br. 4, str. 2 [intervju s Matičevićem vodila Nevenka Šandrak].

- Matičević, S. (1940) Povratak k normi (Herbart redivivus?), *Napredak*, Zagreb, god. 81, br. 3-4, str. 109-115, 145-149.
- Matijević, M. (1992) Ogladna šumska narodna škola u Tuškancu (1929-1941), *Napredak*, Zagreb, god. 133, br. 4, str. 464-474.
- Matijević, M. (2001) *Alternativne škole : didaktičke i pedagoške koncepcije* Zagreb, Tipex.
- Matijević, M. (2008) Školski i pedagoški pluralizam u zemljama u tranziciji, URL: https://www.researchgate.net/publication/228654369_Skolski_i_pedagoski_pluralizam_u_zemljama_u_tranziciji (pristup 10.03.2017.)
- Mijatović, A. (2001) Pogled na Hrvatsku pedagogiju na kraju stoljeća, *Napredak*, Zagreb, god. 142, br. 2, str. 143-156.
- Naredbe kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu ...*(1905), Zagreb.
- Perše, F. (1910) Iz lepoglavske države, *Preporod*, Zagreb, god. 6, br. 2, str. 22-26.
- Praksa nove škole.* (1939), Sombor, god. 1, br. 4.
- Prosvetni glasnik* (1937), Beograd, god. 53, br. 5, str. 584.
- Prosvetni glasnik* (1938), Beograd, god. 54, br. 7, str. 612.
- Puževski, V. (1963) *Organizacija rada Osnovne eksperimentalne škole Jordanovac u Zagrebu*, Zagreb (umnoženo kao rukopis).
- Radeka, I. (2000) *Pedagogija Stjepana Patakija u kontekstu razvoja suvremene povijesti pedagogije u Hrvatskoj : neobjavljena doktorska disertacija*, Rijeka, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Rajačić, D. (1905) Iz moje republike, *Preporod*, Zagreb, god. 1, br. 1-2, 4, str. 6-7, 20-21, 55-56.
- Skiera, E. (2003) *Reformpädagogik in Geschichte und Gegenwart : eine kritische Einführung*, München, Oldenbourg Wissenschaftsverlag.
- Stein-Ehrlich, V. (1934) *Metoda Montessori u školi*, Zagreb, Minerva.
- Strugar, V. (ur.) (2011) *Škola škole : u povodu obljetnice života prof. dr. sc. Valentina Puževskog*, Zagreb, Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Tomašić, I. (1922) Iz mojih putnih uspomena, *Hrvatski učitelj*, Zagreb, god. 2, br. 1-12, str. 10-12, 45-47, 89-95, 153-164, 218-226, 338-347.
- Uvodna riječ. (1945), *Napredak*, Zagreb, god. 82[86], br. 1-2, str. 1-2.
- Vajnaht, E. (1946) *Odgoj kao funkcija društvenog života; Osnovna zastranjivanja građanske pedagogije*, Zagreb, Pedagoško-književni zbor.
- Zakon... (1929) *Zakon o narodnim školama u Kraljevini Jugoslaviji : s kratkim tumačenjem i objašnjenjem u vezi sa Zakonom o činovnicima od 31. 7. 1923*, Zagreb, Tisak i naklada Knjižare St. Kugli.

Zaninović, S. (1929) Tečajevi za učitelje, *Radna škola*, Beograd, god. 5, br. 5-6, 7, str. 85-88, 138-139.

Zogović, R. (1945) O kontinuitetu časopisa "Napredak", u tjedniku *Naprijed*, Zagreb, od 29. 12, str. 5-6.

Župan, D. (2002) *Pučko školstvo u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića : magistarski rad*, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Dr Štefka Batinić, Croatian School Museum

Professor Igor Radeka, Department of Pedagogy, University of Zadar

FROM REFORMIST TO ALTERNATIVE PEDAGOGY ATTEMPTS AT A DIFFERENT SCHOOL IN CROATIA IN THE 20TH CENTURY

SUMMARY

The processes of modernisation evident at all levels, which reflected on everyday life and were the key factors of lifestyle changes and of social, cultural and pedagogical movements at the *fin de siècle* in Europe, reflected also upon Croatia, particularly its urban areas. European reformist pedagogy, with its key representatives and concepts, reached Croatian teachers as well, at least in the form of general awareness. The reformist pedagogy in Croatia was established by two teachers from Zagreb, Vjekoslav Košćević and Ivan Tomašić. Their reformist attempts were evident in their stands against Herbart's pedagogy, in gathering experience of and insights in the reformist pedagogy movements in Central European countries and the implementation of those insights in their own pedagogical practice, as well as in their attempts of organised promotion of reformist ideas through the Croatian Society for the Improvement of Edification and the *Preporod* journal. Numerous teachers were waiting to see how the "century of the child" was going to develop, adjusting discretely their pedagogical practice to the new spirit.

After the First World War, in the new Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Kingdom of Yugoslavia after 1929), Croatian teachers were active in the area of practical school reform, or *didactical-methodical renewal*, which meant a continuation of the pre-World War I process. The *working school*, as the main goal of the didactical-methodical renewal, became an official pedagogical trend in the 1930s, under the strong influence of educational policy and ideology of Yugoslavia of the time. From the mid-1930s, the state model schools took over the task of working school training courses for teachers as a model of professional development of teachers for the *new school*. The main representatives of the working school movement in Croatia included Ante Defrančeski, Josip Demarin, Mate Demarin, Salih Ljubunčić, Marijan Markovac, Zlatko Špoljar and Stjepan Zaninović, among others.

Academically educated pedagogues and theoretical scholars, who addressed the key issues of pedagogy as a spiritual-scientific or philosophical discipline, appeared in Croatia during the two decades between the two wars: Stjepan Matičević, Pavao Vuk-Pavlović, Stjepan Pataki, Vladimir Petz and others. At the same time, they were also staying in touch with the then current pedagogic reality and critiquing certain negative phenomena in the practice of the *new school*.

The reformist pedagogy was also reflected in other areas of educational work, such as adult education, mass health education, social care and child care, children's and youth organisations, collaboration between parents and schools and various forms of cultural and artistic activities with and for children.

The alternative concepts of pedagogy opened the door towards pedagogy and school pluralism in Croatia in the 1990s, but two decades later, it is still in its initial phase of development.

KEY WORDS: *reformist pedagogy, alternative pedagogy, school, Croatia, 20th century*